

Dr. Skirmantas BIKELIS

Lietuvos teisės instituto Baudžiamosios justicijos
tyrimų skyriaus vyresnysis mokslo darbuotojas
Ankštoji g. 1A, LT-01109 Vilnius
El. p. *skirmantas.bikelis@teise.org*

Dainius NAUBURAITIS

Lietuvos teisės instituto praktikantas

ĮSTATYMO TAIKYMO ATGAL DILEMA IR CIVILINIO TURTO KONFISKAVIMO ATVEJIS

Straipsnyje keliami tiek fundamentalūs įstatymo taikymo laiko atžvilgiu klausimai, tiek labai konkretus klausimas – ar būtų pagrįsta taikyti atgal civilinio turto konfiskavimo nuostatas. Autoriai analizuoja, kaip vertybiškai grindžiamas draudimas taikyti įstatymą atgal, ar pagrįsta formuluoti universalią įstatymo taikymo taisyklę tiek baudžiamiesiems, tiek reguliaciniams santykiams, kiek tokios taisyklės turėtų būti kategoriškos ir kokios išimties iš jų leistinos. Konkrečiu civilinio turto konfiskavimo atveju autoriai prieina prie išvados, kad šio teisinio instrumento taikymas atgal (turtui, įgytam po 2010 m. gruodžio 11 d., kai nepaaiškintos kilmės turto turi ar jį kontroliuoja su sunkiais, korupciniais ar organizuotais nusikaltimais susiję asmenys) tenkintų proporcingumo ir numatomumo reikalavimus.

ĮVADAS

Civilinio turto konfiskavimo idėja šiuo metu (2019 metais) Lietuvoje žingsnis po žingsnio kristalizuojasi į konkretų įstatymo projektą¹. Vienas iš klausimų, dėl kurio būtina apsispręsti – kaip reikėtų sureguliuoti šio įstatymo taikymą laiko atžvilgiu. Šis klausimas dar nebuvo plačiau nagrinėtas akademinuose darbuose, kuriuose buvo pristatyta bei

¹ Turto civilinio konfiskavimo įstatymo projektas Nr. XIIIIP-3214.

išplėtota civilinio turto konfiskavimo idėja ir jos problematika². Apskritai Lietuvos teisės moksle darbų, kuriuose būtų keliami fundamentalūs įstatymo galiojimo ir taikymo laiko prasme klausimai, nėra gausu. Paminėtina A. Medelienės ir M. Luko publikacija, kurioje išsamiai nagrinėjami probleminiai įstatymo taikymo laiko atžvilgiu klausimai mokesčių teisės kontekste³. Yra keletas lietuvių autorių darbų, skirtų baudžiamosios teisės kontekstams, tiesa, dėmesį labiau kreipiant į įstatyme nustatytą jo taikymo laiko atžvilgiu taisyklių pritaikymo niuansus, mažiau į fundamentaliuosius principinius šio klausimo aspektus (kurie baudžiamosios teisės srityje daugeliu atvejų yra gan vienareikšmiai)⁴. Kartu reikėtų paminėti viename Lietuvos mokslo žurnalų publikuotą Latvijos mokslininko M. Onževs'o darbą, kuriame jis, apibendrinamas Vokietijos mokslo ir jurisprudencijos, taip pat kai kurių kitų šalių mokslininkų išvalgas, kelia principinius įstatymo taikymo laiko prasme klausimus⁵. Įstatymo taikymo laiko atžvilgiu praktinį aktualumą iliustruoja gausi Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo (toliau – Konstitucinis Teismas, LRKT), Lietuvos Aukščiausiojo Teismo (toliau – LAT), Europos Žmogaus Teisių Teismo (toliau – EŽTT) ir Europos Sąjungos Teisingumo Teismo (toliau – ESTT) praktika ir, kaip minėta, būtinybė priimti pagrįstą politinį sprendimą rengiant civilinio turto konfiskavimo įstatymo projektą.

Pagrindinis šio straipsnio klausimas – kokiomis aplinkybėmis ir kokiam jų balansui esant, gali būti pateisinamas įstatymo taikymas atgal (jei apskritai tai pateisinama) ir, konkrečiai, ar civilinio turto konfiskavimo reguliavimo atveju šios aplinkybės ir reikiamas balansas egzistuoja. Pradedant nagrinėti šį klausimą, svarbu atsakyti, kuo grindžiamas draudimas taikyti įstatymus atgal ir kiek šis draudimas kategoriškas bei universalus, t. y. ar įstatymo taikymo atgal taisyklės skiriasi reguliuojant skirtingos prigimties santykius. Šie klausimai

² *Bikelis S., Čepytė B., Girdauskas M., Medelienė A., Mulevičius M., Simaitis R., Žėkas T.* Kad nusikaltimai neapsimokėtų: tradiciniai ir modernūs turto konfiskavimo mechanizmai. Vilnius: Justitia, 2014; *Bikelis S., Mikšys S.* Civilinio turto konfiskavimo perspektyvos Lietuvoje. Vilnius: Lietuvos teisės institutas, 2018.

³ *Medelienė A., Lukas M.* *Vacatio legis* mokesčių teisėje // *Teisė*, 2015, Nr. 94, p. 132–148.

⁴ *Bielišūnas E.* Baudžiamųjų įstatymų taikymo problemos ir jų sprendimas įsigaliojus naujam Lietuvos Respublikos baudžiamajam kodeksui // *Jurisprudencija*, 2003, Nr. 45(37), p. 17–30; *Piesliakas V.* Nusikalstamų veikų kvalifikavimo problemos, kylančios dėl baudžiamųjų įstatymų galiojimo laiko atžvilgiu // *Jurisprudencija*, 2004, Nr. 60(52), p. 12–30; *Švedas G.* Švelnesnis baudžiamasis įstatymas ir jo taikymo ribos Lietuvos teismų jurisprudencijoje // *Teisė*, 2015, Nr. 97, p. 25–37.

⁵ *Onževs M.* The restrictions of retroactive legislation: conception and legal challenges // *Jurisprudencija*, 2013, Nr. 20(4), p. 1349–1367.

keliami tiek bendrame, tiek konkrečiai civilinio turto konfiskavimo kontekste.

I. CIVILINIO TURTO KONFISKAVIMO ESMĖ IR JO YPATUMAI TAIKYMO LAIKO ATŽVILGIU ASPEKTU

Pradžioje trumpai priminsime civilinio turto konfiskavimo idėjos esmę. Šis teisinis mechanizmas suteikia galimybę teismo sprendimu ne baudžiamojo proceso tvarka konfiskuoti turtą, apie kurį yra pagrindo manyti, kad jis gautas nusikalstamu būdu. Atsižvelgiant į proporcingumo principą, civilinio proceso tvarka turėtų būti konfiskuojamas tik iš organizuotų, korupcinių, sunkių savanaudiškų nusikaltimų gautas turtas. Kertinis šio teisinio mechanizmo elementas yra prezumpcija, kad nepaaiškintos kilmės turtas, įgytas asmens, vienaip ar kitaip susijusio su minėtais nusikaltimais, yra nusikalstamos kilmės. Civilinis turto konfiskavimas, kaip ir jam teisine prigimtimi labai artimas išplėstinis turto konfiskavimas, numato asmens pareigą paaiškinti turimo (ar kontroliuojamo) turto kilmę, priešingu atveju gresia nepaaiškintos kilmės turto konfiskavimas, jei yra nustatomos faktinės aplinkybės, leidžiančios daryti pagrįstą prielaidą apie šio turto nusikalstamą kilmę⁶.

Civilinis turto konfiskavimas kelia svarbių viešųjų ir privačių interesų – visuomenės saugumo (nuo labai pavojingų kėsinių) iš vienos pusės ir teisės netrukdomai naudotis nuosavybe, teisės į sąžiningą procesą ir kai kurių kitų teisių balanso klausimą. Klausimas keliamas labai aštriai, nes galimos pasekmės atsakovui šiame procese gali būti drastiškos. Paminėtos konstitucinės vertybės ir jų balansas yra išeities taškas priimant sprendimus dėl visų civilinio turto konfiskavimo reguliavimo aspektų, taip pat ir dėl jo taikymo laiko atžvilgiu.

Sprendžiant dėl įstatymo taikymo laiko atžvilgiu, kaip bus parodyta toliau, labai svarbi reguliuojamų teisinių santykių prigimtis – ar tai baudžiamojo pobūdžio, ar ne baudžiamojo (reguliacinio) pobūdžio teisiniai santykiai. Vienas šio straipsnio autorių ankstesniame darbe išsamiai nagrinėjo civilinio turto konfiskavimo teisinės prigimties klausimą ir priėjo prie išvados, kad ši priemonė yra reguliacinės (restitucinės⁷), o ne baudžiamosios teisinės prigimties. Prie tokios pačios

⁶ Išsamiai žr.: *Bikelis S. et al.*, 2014; *Bikelis S., Mikšys S.*, 2018.

⁷ Čia turime galvoje ne civilinės teisės restitucijos institutą, bet platesnę sampratą, kaip pažeistos teisėtos *status quo* atkūrimą, principo – iš neteisės nekyla teisė, įgyvendinimą.

išvados yra priėjęs ir EŽTT⁸. Stengdamiesi nekartoti ankstesnėje publikacijoje pateikto išsamaus pagrindimo, tik trumpai paaiškinsime, kad civilinio turto konfiskavimo teisinę prigimtį atskleidžia jo restitucinis pobūdis, kuris iš esmės yra vienintelis esminis teisinių poveikio priemonių prigimties kriterijus⁹. Nusikalstamos kilmės turto konfiskavimu siekiama įgyvendinti principą „iš neteisės nekyla teisė“, turtiniai teisiniai santykiai gražinami, kiek įmanoma, į teisėtą *status quo* ir nesikėsinama į teisėtai įgytą atsakovo turtą, kuo pasižymėtų baudžiamąjį pobūdžio turtinės priemonės. Savo prigimtimi civilinis turto konfiskavimas (kaip ir išplėstinis turto konfiskavimas) artimesnis, pavyzdžiui, įpareigojimui nugriauti neteisėtai pastatytą statinį nei baudžiamajai, administracinei ar mokestinei baudai¹⁰.

II. ĮSTATYMO TAIKYMO ATGAL DRAUDIMO PAGRINDIMAS, JO UNIVERSALUMO KLAUSIMAS IR IŠIMTYS

Įstatymo taikymo atgal esmę sudaro tam tikrų teisių, pareigų, sąlygų ir tam tikrų teisinių pasekmių už jų nesilaikymą nustatymas *post factum*, t. y. teisiniam santykiui jau įvykus ar prasidėjus – santykio subjektui sprendimo vienaip ar kitaip veikti ar neveikti priėmimo metu nežinant (ir galbūt net neturint galimybės žinoti ar pagrįstai numatyti) tokio sprendimo teisinės reikšmės, t. y. teisinių pasekmių.

Kokios vertybės yra aktualios, kai keliamas įstatymo taikymo atgal klausimas? Pritartina Vokietijos Konstitucinio Teismo išvalgai, kad teisės taikymo atgal draudimas visų pirma kyla iš pagarbos asmeniui, iš principo, kad asmens orumas neliečiamas¹¹. Negalėjimas žinoti apie savo

⁸ EŽTT byloje *Gogitidze prieš Sakartvelą* pažymėjo, kad „ginčijama procedūra, nepaisant, kaip ji įvardijama nacionaliniuose įstatymuose, toli gražu nėra administracinės prigimties konfiskavimas, bet priešingai, ji susijusi su ankstesniais kaltinimais valstybės tarnautojui ir yra savo prigimtimi civilinis procesas *in rem*, nukreiptas į turtą, kurį valstybės tarnautojas ar jo artimieji sukauptė neteisėtai ar nepaaiškintu būdu“.

⁹ Tiek formalūs (įstatymo, kuriame priemonė numatyta, pavadinimas ar pačios priemonės pavadinimas), tiek turinio (turtinės poveikio priemonės griežtumo) kriterijai nėra esminiai, tai rodo ir EŽTT praktika aiškinant šio teismo suformuluotus kriterijus. Apie tai išsamiai žr.: *Bikelis S., Mikšys S.*, 2018, p. 10–11.

¹⁰ Išsamiai apie tai: *Bikelis S., Mikšys S.*, 2018, p. 15–16.

¹¹ Vokietijos Konstitucinio Teismo 2004 m. vasario 5 d. nutarimas Nr. 2 BvR 2029/01, p. 139. Kartu įdomu (ir pritartina), kad asmens orumas Vokietijos teisėje yra ne tik šio principo išeities taškas. Vokietijos įstatymų leidėjas asmens orumą, pagarbą žmogui yra iškėles į pačią Vokietijos Federacijos Konstitucijos pradžią – 1 straipsnio pirmąjį sakinį. Taigi Vokietijoje visa teisinė sistema pastatyta ant pagarbos žmogui pamato.

sprendimų teisinę reikšmę daro asmenį ne laisvai sprendžiančiu (ir atsakingu) teisinių santykių subjektu, bet jį žemina iki bevalio reguliavimo objekto. Įstatymo taikymas atgal gali atimti galimybę asmeniui prisitaikyti prie teisės reikalavimų ir taip teisė gali imti reikalauti neįmanomo, imti asmenims, Lenkijos Respublikos Konstitucinio Tribunolo žodžiais tariant, spęsti spąstus¹². Savo ruožtu tuomet asmenys nebegali pasitikėti ir gerbti jų negerbiančios valstybės ir jos teisės. Tokia žmogų žeminanti (nekalbant apie galimus asmens finansinius nuostolius ir kitokius praradimus, kuriuos gali sukelti pakeistas teisinis reguliavimas) ir pasitikėjimą teisine valstybe menkinanti (taip jos pamatus ardanti) situacija parodo, kokie svarbūs yra teisinio apibrėžtumo, teisinio saugumo, teisinio tikrumo, teisės stabilumo, teisėtų lūkesčių apsaugos reikalavimai, kurių dalimi yra įstatymo taikymo atgal draudimas¹³.

Kita vertus, gyvenimas yra sudėtingas. Pasitaiko labai reikšmingų įstatymų leidybos spragų, klaidų, prastai parengto ir nekokybiško reguliavimo, kartais paaiškėja įteisintų priemonių prieš visuomenei žalingas veiklas neefektyvumas ar staiga pasikeičia ekonominė-socialinė realybė. Šios aplinkybės, ypač kriziniais valstybei laikotarpiais, gali sukurti tokią situaciją, kad naujų ar pakoreguotų teisinių instrumentų taikymas tik nuo įstatymo įsigaliojimo gali neleisti užkirsti kelio reikšmingų visuomenei interesų pažeidimui. Tuomet kyla svarbių visuomeninių interesų ir konkrečių asmenų interesų kolizijos ir balanso klausimas bei principinis klausimas – ar dėl svarbių visuomeninių interesų leistina tam tikra apimtimi daryti kompromisą dėl kai kurių visuomenės narių interesų, pritaikant įstatymus atgalios. Nemažai tokių situacijų galima rasti europinėje ir nacionalinėje jurisprudencijoje, kaip antai: baudžiamosios atsakomybės už nusikaltimus žmoniškumui taikymo problema¹⁴, poreikis keisti mokesčių reguliavimą ištikus giliai ekonominei krizei (ir stingant lėšų kai kurių asmenų grupių būtiniems poreikiams tenkinti)¹⁵, poreikis išvengti milžiniškų nuostolių paaiškėjus mokestinio reguliavimo spragoms, kuriomis potencialiai gali būti

¹² Medelienė A., Lukas M. *Vacatio legis* mokesčių teisėje // Teisė, 2015, Nr. 94, p. 137.

¹³ Nemažai LRKT nutarimų, kuriuose pasisakoma dėl įstatymo taikymo atgal, nurodyta šio straipsnio literatūros sąrašė.

¹⁴ Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 3 str. 3 d.; Europos Žmogaus Teisių Teismo 2010 m. gegužės 17 d. sprendimas byloje *Kononov prieš Latviją*, Nr. 36376/04.

¹⁵ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2013 m. vasario 15 d. nutarimas; Medelienė A., Lukas M. *Vacatio legis* mokesčių teisėje // Teisė, 2015, Nr. 94, p. 133.

masiškai, stambiu mastu ir piktavališkai pasinaudota¹⁶. Diskutuotina, ar šį sąrašą būtų galima tęsti priduriant poreikį pasitelkus civilinį konfiskavimą efektyviau kontroliuoti sunkius savanaudiškus, organizuotus ir korupcinius nusikaltimus, paaiškėjus menkam galiojančioje teisėje numatytų teisinių instrumentų pritaikomumui¹⁷. Tai bus padaryta kitame skyriuje.

Europinėje (ESTT, EŽTT) jurisprudencijoje, taip pat nacionalinėse konstitucinėse jurisprudencijose, teisės moksle pripažįstama, kad tam tikromis aplinkybėmis itin svarbus visuomeninis interesas gali nusverti individualų ir pateisinti įstatymo taikymą atgal. Jei įstatymo taikymas atgal švelnina subjekto teisinę padėtį, keliamas klausimas atrodo paprastesnis (nors toks jis ne visuomet yra). Kaip vertinama situacija, kai subjekto padėtis bloginama, pavyzdžiui, taikant atgal civilinio turto konfiskavimo nuostatas?

Čia reikia padaryti metodologinę pastabą dėl jurisprudencijos išaiškinimų. Kaip žinia, teismų praktika vystosi „byla po bylos“¹⁸. Tad teismų išaiškinimai gali priklausyti nuo to, kokio sudėtingumo klausimus ir kokiais aspektais juos teismams yra tekę spręsti. Praktikoje (tai galioja ir moksle) susiduriant su nesudėtingais, vienareikšmiškai sprendiniais klausimais, išaiškinimai gali būti vienpusiškesni, šabloniškesni, o iškėlus, pavyzdžiui, labai reikšmingų interesų kolizijos klausimų, tiek teismų praktika, tiek teisės mokslas praturtėja visapusiškais ir giliais argumentais bei išaiškinimais. Šio teiginio iliustracija galėtų būti, pavyzdžiui, Vokietijos Federacinio Konstitucinio Teismo įžvalga, kad vienas išskiriamų įstatymo taikymo atgal identifikavimo kriterijų (santykių, kuriems jis taikomas, baigtumas) ilgainiui pasirodė tinkąs tik labai paprastoms situacijoms spręsti, o sudėtingesniais atvejais yra

¹⁶ Europos Sąjungos Teisingumo Teismo (didžioji kolegija) 2005 m. balandžio 26 d. sprendimas byloje Nr. C 376/02; Europos Žmogaus Teisių Teismo 2015 m. sausio 13 d. sprendimas byloje *Huitson prieš Jungtinę Karalystę*, Nr. 50131/12.

¹⁷ BK 189(1) str. numatyto reguliavimo fundamentalūs trūkumai bei taikymo praktikoje rezultatai analizuojami: *Bikelis S., Mikšys S.*, 2018.

¹⁸ EŽTT praktikos evoliucinis pobūdis parodomas S. Bikelio straipsnyje *Baudžiamosios ir mokesčių teisės sankirta: atsakomybė už neteisėtą praturtėjimą ir non bis in idem principas // Teisės problemos*, 2015, Nr. 2(88), p. 54–69. Konstitucinės jurisprudencijos evoliucinį pobūdį LRKT pabrėžė 2006 m. kovo 28 d. nutarime dėl Teismų įstatymo (byla Nr. 33/03). LAT byloje Nr. 2K-7-304-976/2016 taip pat pažymėta, kad „Lietuvos Aukščiausiojo Teismo praktikos raidai būdinga tai, jog ši praktika aiškinant byloje taikytinas įstatymų nuostatas formuojama ne „visa iš karto“, bet „byla po bylos“, vienus tos praktikos aspektus, atskleistus ankstesnėse bylose, papildant kitais. Teismo praktikos formavimas yra ne vienkartinis aktas, bet laipsniškas ir nuoseklus procesas. Jis nenutrūkstamas ir niekuomet nebūna visiškai baigtas, nes neišnyksta būtinybė formuoti tokią teismų praktiką, kuri sudarytų prielaidas teisingam sprendimui byloje priimti“.

pernelyg neaiškus¹⁹. Šis metodologinis aspektas – jurisprudencijos ir apskritai teisinės minties evoliuciškumas – autorių nuomone, leidžia iš dalies paaiškinti kai kuriuos skirtumus tarp europinės, vokiškosios ir lietuviškosios jurisprudencijos šiame straipsnyje aptariamais klausimais, kurie bus parodyti toliau.

Svarbus parengiamasis klausimas, artėjant prie pagrindinio šio straipsnio klausimo, yra, ar galima ir reikėtų įstatymo taikymo laiko prasme principus ir taisykles formuluoti universaliai, ar darytina skirtis tarp baudžiamojo pobūdžio ir ne baudžiamojo (reguliacinio) pobūdžio teisinių santykių.

Tiek europinėje, tiek vokiškojoje ar latviškojoje jurisprudencijoje brėžiama aiški skirtis tarp baudžiamųjų ir kitų teisinių santykių. Baudžiamųjų teisinių santykių srityje griežtesnio įstatymo taikymas atgal yra vienareikšmiškai apribotas principu *nullum crimen, nullum poena sine lege* (lot. nėra nusikaltimo, nėra bausmės be įstatymo, toliau principas trumpinamas *nullum crimen sine lege...*), kuris normiškai įtvirtintas, be kitų svarbių šaltinių, ir Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos (toliau – Konvencija, ŽTLK) 7 straipsnyje. Šio straipsnio antroji dalis numato, kad „2. Šis straipsnis nekliudo teisti ir nubausti kiekvieną asmenį už kokius nors veiksmus ar neveikimą, kurie jų padarymo metu pagal civilizuotų tautų visuotinai pripažintus bendrus teisės principus buvo laikomi nusikaltimais.“ Ši ŽTLK nuostata parodo svarbų mūsų nagrinėjamo klausimo suvokimui dalyką – net ir baudžiamojoje justicijoje, kuri radikaliausiai įsibrauna į asmeninių interesų sritį, atgalinis griežtesnis įstatymo taikymas galimas, jei aplinkybės ir konkuruojantis viešasis interesas yra pakankamai (ypač) svarbūs. Tad įstatymo taikymo atgal galimybė juo labiau neatmestina ne baudžiamosios teisės srityje.

Tiek teisės moksle, tiek gan išplėtotoje EŽTT ar ESTT jurisprudencijoje, taip pat Vokietijos ar Latvijos konstitucinėje jurisprudencijoje linkstama aiškinti, kad *nullum crimen sine lege...* principas ir iš jo plaukiantis draudimas (nors ir neabsoliutus) taikyti griežtesnį įstatymą atgal neaiškintinas plečiamai ir jo veikimas apribotinas baudžiamosios teisės sfera. Taigi, nėra formuluojama universali įstatymo (ne)taikymo atgal taisyklė, bet laikomasi skirtingų principų baudžiamojo pobūdžio ir reguliaciniuose santykiuose. Antai byloje *Huitson prieš Jungtinę Karalystę* EŽTT vienareikšmiškai pasisakė, kad nėra pagrindo teigti, kad pareiškėjo turtiniai interesai buvo pažeisti, remiantis vien tuo, kad mokestiniai įstatymai jo atžvilgiu buvo pritaikyti

¹⁹ Onževs M. The restrictions of retroactive legislation: conception and legal challenges // Jurisprudencija, 2013, Nr. 20(4), p. 1358.

atgal, kadangi mokesčių teisėje draudimas įstatymą taikyti atgal neegzistuoja, o taikomos įprastinės iš Konvencijos Pirmojo protokolo 1 straipsnio išplaukiančios turtinių interesų apsaugos garantijos, kuriose numatyta galimybė laikintis proporcingumo principo apriboti šiuos interesus dėl svarbių visuomenės interesų²⁰. Byloje *Azienda prieš Italiją* Teismas pasisakė, kad „Teismas ankstesnėse bylose yra pripažinęs, kad įstatymai, kurie yra taikomi atgal, neprieštaravo teisėtumo reikalavimui pagal Pirmojo protokolo 1 straipsnį (žr. *Maggio ir kiti*, § 60, ir *Arras ir kiti*, § 81). Nėra pagrindo daryti kitokią išvadą ir šioje byloje. Iš tiesų įvairiose bylose ši aplinkybė net nebuvo šalių ginčijama (žr. *Maurice* [GC], § 81; *Scordino (no.1)* [GC], § 81; *National & Provincial Building Society*, § 79; ir *Agrati ir kiti prieš Italiją*, Nr. 43549/08, 6107/09 ir 5087/09, § 76, 2011 m. birželio 7 d.)“²¹. Šie išaiškinimai pakartoti bei jų buvo laikomasi ir EŽTT byloje *Gogitidze prieš Sakartvelą*²².

Tokios pozicijos laikosi ir ESTT: „<...> teisėtų lūkesčių apsaugos ir teisinio saugumo principai neprieštarauja tam, kad valstybė narė išimties tvarka ir siekdama užkirsti kelią tam, kad įstatymo leidybos metu būtų dideliu mastu naudojamos finansinėmis schemomis pridėtinės vertės mokesčio naštai sumažinti, kovai su kuriomis kaip tik ir numatoma priimti pakeitimo įstatymą, nuspręstų, kad šis įstatymas galioja atgaline data <...>“²³. Vokietijos Konstitucinis Teismas, aiškindamas principo *nullum crimen sine lege...* ir iš jo išplaukiančio griežto įstatymo taikymo atgal ribas, pabrėžė, kad jis taikytinas tik vertinant *kaltą* elgesį, o kitais atvejais valstybė turi nemažą diskreciją sprendama dėl įstatymo taikymo atgal galimybės²⁴. Latvių mokslininkas M. Onževs taip pat išsako nuomonę, kad principas *nullum crimen sine lege...* tiek istoriškai, tiek žvelgiant iš esmės netapatintinas su retroaktyvaus įstatymo taikymo ribojimu kitose teisės

²⁰ Europos Žmogaus Teisių Teismo 2015 m. sausio 13 d. sprendimas byloje *Huitson prieš Jungtinę Karalystę*, Nr. 50131/12; analogiškai Europos Žmogaus Teisių Teismo 2014 m. birželio 24 d. sprendimas byloje *Azienda Agricola Silverfunghi S.A.S. ir kiti prieš Italiją*, Nr. 48357/07, 52677/07, 52687/07 ir 52701/07, §§ 104.

²¹ Europos Žmogaus Teisių Teismo 2014 m. birželio 24 d. sprendimas byloje *Azienda Agricola Silverfunghi S.A.S. ir kiti prieš Italiją*, Nr. 48357/07, 52677/07, 52687/07 ir 52701/07, §§ 104.

²² Europos Žmogaus Teisių Teismo 2015 m. gegužės 12 d. sprendimas byloje *Gogitidze ir kiti prieš Sakartvelą*, Nr. 36862/05.

²³ Europos Sąjungos Teisingumo Teismo (didžioji kolegija) 2005 m. balandžio 26 d. sprendimas byloje Nr. C 376/02.

²⁴ Pasak Teismo, kalte grįstos atsakomybės klausimuose asmens suvokimas, kas yra teisėta ir neteisėta, yra kertinis, jo nepaisant būtų paneigtas asmuo kaip sprendimus laisva valia priimanti ir atsakinga asmenybė, paneigtas jo orumas. Bet su kaltumu nesiejamų priemonių (pvz., prevencinių) taikymo šios nuostatos neriboja. Vokietijos Konstitucinio Teismo 2004 m. vasario 5 d. nutarimas Nr. 2 BvR 2029/01.

šakose, kuriose šis ribojimas teisės subjektams teikia kitokias garantijas²⁵.

Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo pozicija šiuo klausimu nėra vienareikšmė ir turi skirtumą nuo paminėtos jurisprudencijos. Prieš 25 metus Konstitucinis Teismas pabrėžė skirtumą tarp įstatymo taikymo atgal baudžiamojo ir reguliacinio pobūdžio santykiuose, tačiau vėliau, aiškindamas tiek baudžiamojo, tiek reguliacinio pobūdžio teisinių reguliavimą, ėmė vartoti universalią įstatymo taikymo laiko atžvilgiu „formulę“, kuri iš esmės atkartoja *nullum crimen sine lege...* taisyklę.

1994 m. balandžio 21 d. nutarime „Dėl bažnytinės santuokos registracijos“ Konstitucinis Teismas atkreipė dėmesį, kad dėl retroaktyvaus įstatymo taikymo atsiranda teisinių pasekmių, kurios gali būti palankios vienai šaliai, bet nepalankios kitai. „Atitinkamai klaidinga būtų manyti, kad asmens padėtį gerinantis įstatymas (išskyrus baudžiamąją ir administracinę atsakomybę) visada galioja²⁶ atgal, nes privatinėje teisėje, pagerinus vienos teisinio santykio šalies padėtį, kitos šalies padėtis gali pablogėti.“²⁷ Šiai minčiai pritaria ir A. Medelienė su M. Luku, žvelgdami iš mokesčių teisės perspektyvos²⁸. Ir iš tiesų, pavyzdžiui, sumažinus mokesčius atgaline tvarka, palengvėja konkrečių mokesčių mokėtojų padėtis, bet gali pasunkėti biudžetinių įstaigų darbuotojų, pensininkų, socialinės paramos gavėjų, valstybės paslaugų gavėjų ir kitų asmenų, priklausomų nuo finansavimo iš valstybės ar savivaldybės biudžetų galimybių, padėtis. O, pavyzdžiui, bausmių ar nuobaudų dydžių pakeitimai platesniam trečiųjų asmenų ratui (išskyrus nebent nubaustojo artimuosius) didelės reikšmės neturėtų.

Regis, nuo 2004 m. gruodžio 13 d. nutarimo dėl valstybės tarnybos²⁹ ir nuosekliai vėlesniuose nutarimuose, kurių paskutinis kol kas yra 2019 m. birželio 25 d. nutarimas dėl konkursų scenos meno

²⁵ *Onževs M.* The restrictions of retroactive legislation: conception and legal challenges // *Jurisprudencija*, 2013, Nr. 20(4), p. 1354–1355.

²⁶ Manytina, sąvoka „galioja“ čia netinkamai pavartota, turėtų būti „taikomas“. Įstatymai negali įsigalioti anksčiau, nei jie paskelbiami (Konstitucijos 70 straipsnis), tačiau įstatyme išimtiniais atvejais gali būti numatyta jo taikymo atgal galimybė.

²⁷ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1994 m. balandžio 21 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos santuokos ir šeimos kodekso 6 straipsnio antrosios dalies, 11 straipsnio ir 12 straipsnio antrosios dalies atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“ // *Žin.*, 1994, Nr. 31-562.

²⁸ *Medelienė A., Lukas M.* *Vacatio legis* mokesčių teisėje // *Teisė*, 2015, Nr. 94, p. 141.

²⁹ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2004 m. gruodžio 13 d. nutarimas „Dėl kai kurių teisės aktų, kuriais reguliuojami valstybės tarnybos ir su ja susiję santykiai, atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai ir įstatymams“ // *Žin.*, 2004, Nr. 181-6708.

įstaigų vadovų pareigoms užimti tvarkos³⁰, įskaitant ir 2017 m. kovo 15 d. nutarimą dėl baudžiamosios atsakomybės už neteisėtą praturtėjimą³¹, Konstitucinis Teismas vartoja formulę „įstatymų ir kitų teisės aktų grįžtamoji galia neleidžiama (*lex retro non agit*), nebent teisės aktu būtų sušvelninama teisinių santykių subjekto padėtis ir kartu nebūtų pakenkiama kitiems teisinių santykių subjektams (*lex benignior retro agit*)“. Tai labai ribojanti ir labai kategoriška formulė, kurią, manytina, įmanoma pritaikyti tik baudžiamosios prigimties teisiniuose santykiuose. Ji vienareikšmiškai draudžia subjekto padėtį sunkinančio įstatymo taikymą atgal (nesvarbu, dėl kokios reikšmės visuomeninio intereso tai norima daryti ir neatsižvelgiant į tai, kokios reikšmės individualus interesas tuo būtų ribojamas). Manytina, tokia formulė daro iš esmės neįmanomą net ir asmens padėtį švelninančio įstatymo taikymą atgal (išskyrus baudžiamosios prigimties santykiams), kadangi, kaip minėta, reguliaciniuose santykiuose vienu asmenų teisinės padėties lengvinimas dažniausiai sunkina kitų asmenų padėtį. Tiesa, teisės mokslininkai pastebi, kad, kilus poreikiui apginti itin svarbų visuomeninį interesą (ekonomikos krizės akivaizdoje), ši formulė nesutrukdė Konstituciniam Teismui pripažinti, kad skubūs „kriziniai“ mokestinių įstatymų pakeitimai, kuriuose nebuvo laikomasi tradicinių įstatymo taikymo laiko prasme taisyklių, šiuo aspektu neprieštaravo Konstitucijai³². Taigi, ko gero, Konstitucinis Teismas ne visuomet besąlygiškai sektų tokia griežta nuostata, kuri yra užkoduota jo vartojamoje formulėje ir, esant svarbiam visuomenės interesui, ko gero, galėtų priimti sprendimą atsižvelgdamas į visuomeninio ir individualaus interesų reikšmę ir jų balansą, kaip yra daroma europiniuose ir kitų valstybių teismuose. Juolab kad Konstitucinis Teismas ir pats sprendimuose yra citavęs europinę jurisprudenciją, kurioje aptariama galimybė daryti išimtis iš draudimo taikyti įstatymą atgal atsižvelgiant į interesų balansą: „*Šiame kontekste*

³⁰ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2019 m. birželio 25 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos profesionaliojo scenos meno įstatymo Nr. IX-2257 11 ir 13 straipsnių pakeitimo įstatymo 3 straipsnio 3 dalies atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“ // TAR, 2019, Nr. 10150.

³¹ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2017 m. kovo 15 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 189¹ straipsnio 1 dalies atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“ // TAR, 2017, Nr. 4356.

³² Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2013 m. vasario 15 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos 2009 metų valstybės biudžeto ir savivaldybių biudžetų finansinių rodiklių patvirtinimo, Lietuvos Respublikos valstybinio socialinio draudimo fondo biudžeto 2009 metų rodiklių patvirtinimo, Lietuvos Respublikos 2009 metų privalomojo sveikatos draudimo fondo biudžeto rodiklių patvirtinimo įstatymų, su jais susijusių kai kurių įstatymų ir kitų teisės aktų atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“ // Žin., 2013, Nr. 19-938; taip pat žr.: Medelienė A., Lukas M. *Vacatio legis* mokesčių teisėje // Teisė, 2015, Nr. 94, p. 145–146.

paminėtina Europos Bendrijų Teisingumo Teismo byla (arrêt de la Cour (grande chambre) du 26 avril 2005, Stichting „Goed Wonen“ / Staatssecretaris van Financiën, affaire C-376/02, Rec. p. I-3445), kurioje yra konstatuota, kad teisėtų lūkesčių apsaugos ir teisinio tikrumo principai, kaip Europos Bendrijos teisės sistemos dalis, įtvirtina bendrą taisyklę, kad draudžiama nustatyti ankstesnę teisės akto galiojimo pradžią nei tas teisės aktas buvo paskelbtas, tačiau šio principo išimtį galima taikyti tuomet, kai to reikalauja bendrasis interesas ir yra tinkamai atsižvelgiama į suinteresuotų asmenų teisėtus lūkesčius.”³³

Kitaip tariant, neatmestina, kad, pagal jurisprudencijos evoliucijos principą „byla po bylos“, naujoje konstitucinėje byloje, kurioje būtų iškeltas itin svarbaus visuomenei intereso ir individualaus intereso balanso klausimas įstatymo taikymo laiko atžvilgiu kontekste (pvz., dėl civilinio turto konfiskavimo įstatymo), minėta formulė gali būti ir peržiūrėta, ir galbūt netgi grįžta prie 1994 m. balandžio 21 d. sprendime padarytos skirties, kad neturėtų būti pagal vieną formulę sprendžiama dėl baudžiamojo (taikant *nullum crimen sine lege...* principą) ir reguliacinio pobūdžio (taikant interesų balanso, t.y. *proporciumo* principą) santykių reguliavimo laiko atžvilgiu.

III. ĮSTATYMO TAIKYMAS ATGAL: PROPORCINGUMO IR NUMATOMUMO REIKALAVIMAI

Tai, kad Europos teisėje nėra suabsoliutinamas draudimas subjekto padėti sunkinančias teisės aktų nuostatas taikyti atgal, anaipol nereiškia, kad jis plačiai toleruojamas. EŽTT byloje *Azienda prieš Italiją* pažymėjo, kad Teismo jurisprudencijoje ne kartą yra išaiškinta, kad, nors atgalinis teisės aktų taikymas ir nėra draudžiamas, tačiau jis leistinas tik esant itin svariai būtinybei apginti viešąjį interesą. Teisinės valstybės ir sąžiningo proceso principai reikalauja, kad pagrindai taikyti reguliavimą atgal turi būti vertinami su didžiausiu įmanomu atsargumu³⁴. ESTT jau minėtoje byloje taip pat yra pabrėžęs išimtinį įstatymų taikymo atgal pobūdį³⁵.

³³ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2007 m. lapkričio 29 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos juridinių asmenų pelno mokesčio įstatymo 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 11, 14, 20, 21 straipsnių pakeitimo ir papildymo įstatymo 12 straipsnio 2 dalies atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“ // Žin., 2007, Nr. 126-5132.

³⁴ Europos Žmogaus Teisių Teismo 2014 m. birželio 24 d. sprendimas byloje *Azienda Agricola Silverfunghi S.A.S. ir kiti prieš Italiją*, Nr. 48357/07, 52677/07, 52687/07 ir 52701/07.

³⁵ Europos Sąjungos Teisingumo Teismo 2005 m. balandžio 26 d. sprendimas byloje *Stichting „Goed Wonen“ prieš Staatssecretaris van Financiën*, Nr. C-376/02.

Kita vertus, yra nemažai pavyzdžių (bylų), kai atgalinis įstatymų taikymas buvo pripažintas pagrįstu, pavyzdžiui, atgaline tvarka šalinant galimybę vengti mokesčių užjūrio lengvatinio apmokestinimo teritorijose registruojant įmones, veikiančias šalies teritorijoje³⁶, šalinant galimybę pasinaudoti mokesčių vengimo schemomis nekilnojamojo turto srityje³⁷, netgi atsisakant valstybės biudžetą pernelyg apsunkinančių subsidijų žemės ūkio bendrovėms³⁸, ir, o tai itin reikšminga šio straipsnio kontekste – taikant neteisėtus kilmės turto civilinio konfiskavimo nuostatus turtui, įgytam iki civilinio turto konfiskavimo įstatymo įsigaliojimo³⁹.

Visais šiais atvejais, vertinant reguliacinio (ne baudžiamojo) įstatymo taikymo atgal pagrįstumą, buvo taikomi intervencijos į konkretaus asmens (turtinius) interesus *proporcingumo* (kartu įvertinant, ar konkretus asmuo nepatirtų pernelyg didelės tokios intervencijos naštos) ir tokios intervencijos *numatomumo* kriterijai⁴⁰.

Žvelgiant proporcingumo požiūriu, visais šiais atvejais ginamas visuomenės interesas buvo įvertintas kaip pakankamai reikšmingas, kad nusvertų individualų pareiškėjo interesą. Reikia pažymėti, kad Europos teismai kartu tradiciškai pripažino plačią valstybės diskreciją ir pirmenybę prieš supranacionalinę teisimą vertinti, kiek opi valstybei ir visuomenei konkreti ekonominė, socialinė problema, kaip stipriai yra išreikštas visuomenės interesas ir kokių priemonių būtina imtis jai spręsti, savo kompetenciją apsiribodami tuo, kad europiniai teismai gali konstatuoti tik akivaizdų priemonių neadekvatumą (neproporcingumą).

Taip pat buvo tikrinama ir konstatuota, kad taikant ginčijamas priemones buvo pakankamai atsižvelgta į pareiškėjo interesus ir jam neuždėta pernelyg sunki našta (angl. *individual and excessive burden*).

³⁶ Europos Žmogaus Teisių Teismo 2015 m. sausio 13 d. sprendimas byloje *Huitson prieš Jungtinę Karalystę*, Nr. 50131/12.

³⁷ Europos Sąjungos Teisingumo Teismo 2005 m. balandžio 26 d. sprendimas byloje *Stichting „Goed Wonen“ prieš Staatssecretaris van Financiën*, Nr. C-376/02.

³⁸ Europos Žmogaus Teisių Teismo 2014 m. birželio 24 d. sprendimas byloje *Azienda Agricola Silverfunghi S.A.S. ir kiti prieš Italiją*, Nr. 48357/07, 52677/07, 52687/07 ir 52701/07. Šioje byloje EŽTT pripažino pačią priemonę ir jos taikymo atgal faktą suderinamą su Konvencijos Pirmojo protokolo 1 straipsnio reikalavimais. Tačiau kartu buvo pripažinta, kad buvo pažeista teisė į sąžiningą procesą, kadangi pakeitimai buvo padaryti teisminių procesų metu, kai bendrovės pretenzijos dėl subsidijų mokėjimo jau buvo patenkintos pirmosios ir apeliacinės instancijos teismuose ir teisę į subsidijas atimančios nuostatos priimtos bylą nagrinėjant kasacinės instancijos teisme.

³⁹ Europos Žmogaus Teisių Teismo 2015 m. gegužės 12 d. sprendimas byloje *Gogitidze ir kiti prieš Sakartvelą*, Nr. 36862/05.

⁴⁰ Taip pat žr.: *Onževs M. The restrictions of retroactive legislation: conception and legal challenges // Jurisprudencija, 2013, Nr. 20(4), p. 161 ir toliau.*

Kalbant konkrečiai dėl civilinio turto konfiskavimo teisėtumo, EŽTT byloje *Gogitidze prieš Sakartvelą* konstatavo, kad šia priemone buvo siekiama spręsti Sakartvele opią korupcijos problemą ir jos efektyvus sprendimas pripažintinas reikšmingu visuomenės interesu, o pati priemonė – nuo baudžiamojo persekiojimo nepriklausomas „civilinis“ procesas, nukreiptas į neteisėtos kilmės turtą – atitiko tarptautiniu mastu pripažintus žmogaus teisių apsaugos standartus. Pasiremdamas ankstesne praktika, Teismas pridūrė, kad šios priemonės taikymo atgal galimybė savaime nesuteikia pagrindo abejoti jos teisėtumu.

Lietuvos atveju, jeigu civilinio turto konfiskavimo priemone būtų siekiama spręsti korupcijos, taip pat ir organizuotų nusikaltimų bei sunkių savanaudiškų nusikaltimų kontrolės problemą, manytina, nebūtų daug pagrindo abejoti, ar visuomenės saugumo interesas nusvertų asmens, siejamo su minėtais sunkiais nusikaltimais, interesą išsaugoti turtą, kurio teisėtos kilmės jis negali pagrįsti. Svarūs tokios priemonės taikymo pagrindai, manytina, pagrįstų ne tik pačios tokios priemonės proporcingumą, bet ir jos taikymą minėtų asmenų turtui, kuris buvo įgytas dar prieš turto civilinio konfiskavimo įstatymo įsigaliojimą, žinoma, per protingą laikotarpį, paisant tokio reguliavimo numatomumo kriterijaus, kurį aptarsime toliau.

Šalia proporcingumo kriterijaus, visais atvejais buvo tikrinama ir tai, ar naujai nustatyto ir atgal taikomo teisinio reguliavimo subjektai galėjo numatyti reguliavimo pakeitimus. Kaip jau minėjome šio darbo pradžioje, jei asmenys neturėtų galimybės priimti gerai informuotus sprendimus, t. y. suvokti teisės normų reikalavimus ir savo veiksmų teisinės pasekmės, tuomet negalėtume sakyti, kad valstybė gerbia asmenis, kurie yra jos galios lauke. Kartu valstybė negalėtų tikėtis pagarbos sau ir teisinei sistemai. Tad nenuostabu, kad visose mūsų analizuotose Europos teismų bylose buvo gilinamasi, ar atgal taikomo reguliavimo subjektai galėjo numatyti tokius reguliavimo pokyčius. Pabrėžtina, kad teismų analizė buvo labai kruopšti, buvo išsamiai vertinami konkrečios bylos ypatumai – atsižvelgiama į pareiškėjo intereso pobūdį, į labai skirtingas aplinkybes, kurios daugiau ar mažiau galėjo pareiškėjui leisti numatyti apie įstatymų leidėjo ketinimus keisti reguliavimą bei jį taikyti atgal.

Vertindami pareiškėjų intereso pobūdį, teismai vertino, kiek pareiškėjo interesus apskritai teisėtas, ar pareiškėjas neketino gauti naudos piktnaudžiaudamas teise viešojo intereso sąskaita.

EŽTT byloje *Azienda prieš Italiją* nebuvo jokių pareiškėjų intereso (gauti paramą žemės ūkio veiklai) nesąžiningumo požymių, ir, kas labai svarbu, jų intereso teisėtumas jau buvo patvirtintas teismų procesuose

(pirmosios ir apeliacinės instancijų teismų sprendimais). Atsižvelgdamas į tai EŽTT priėjo prie išvados, kad pareiškėjai neturėjo jokio pagrindo manyti, kad įstatymų leidėjas galėtų pakeisti esamą tvarką (atimti teisę į subsidijas) ir pakeitimus netgi taikyti atgal.

Skirtingai nuo *Azienda* bylos, EŽTT byloje *Huitson prieš Jungtinę Karalystę* buvo sprendžiama dėl gana akivaizdžiai nesąžiningų pareiškėjo veiksmų. Teismas pažymėjo, kad pareiškėjas mėgino pasinaudoti itin dirbtina mokesčių vengimo schema (registruodamas įmonės būstinę užjūrio lengvatinio apmokestinimo teritorijoje) (angl. *highly artificial nature of the tax avoidance scheme*), ir tokia schema nebuvo pripažinta teisėta teismų praktikoje, ir atitinkamai jis negalėjo tikėtis, kad schema veiks, o valstybė nesiims priemonių, kad apmokestinimo režimas būtų sąžiningas visiems Jungtinės Karalystės subjektams, t. y. kad nepriims pataisų, kurios pašalintų tokios schemos veikimo galimybę (net ir atgaline tvarka). Taigi, EŽTT užėmė griežtą poziciją, kad teise piktnaudžiaujantis asmuo, net ir nesant specialaus įspėjimo apie galimą reguliavimo pakeitimą, turi ir gali numatyti, kad nesąžininga situacija valstybės nebus toleruojama ir reguliavimas gali būti pakeistas.

Panašaus pobūdžio byla (dėl spragų, sudarančių sąlygas mokesčių vengimui, šalinimo atgaline tvarka) nagrinėjo ESTT ir priėmė kiek kitokį sprendimą, tiesa, byloje buvo papildomų svarbių aplinkybių. Negalime įvertinti, ar šioje byloje nagrinėta nekilnojamojo turto mokesčių vengimo schema galėtų būti vertinama taip akivaizdžiai nesąžininga, kaip *Huitson* byloje. ESTT tik pažymėjo, kad „[Nyderlandų Vyriausybės] nuogąstavimas [kad nuo sprendimo pakeisti įstatymą iki šio pakeitimo įsigaliojimo tokiomis schemomis bus naudojamosi dideliu mastu] neatrodo nepagrįstas, o tokių schemų prevencija gali būti laikoma bendruoju interesu, pateisinančiu valstybės narės galimybę išimties tvarka pasinaudoti įstatymo galiojimo atgal mechanizmu, jei yra tinkamai atsižvelgiama į apmokestinamųjų asmenų teisėtus lūkesčius“⁴¹. Svarbus skirtumas nuo *Huitson* bylos tai, kad šioje byloje nagrinėtoje situacijoje Vyriausybė, o konkrečiai *Staatssecretaris van Financiën*, dviejuose spaudos pranešimuose buvo oficialiai pranešusi, jog Ministrų taryba ketina pateikti Nyderlandų Parlamentui reikiamus pakeitimus, nurodydama numatomą jų įsigaliojimo datą. Taigi mokesčių schemų subjektai turėjo papildomą indikatorių, kad teisinis reguliavimas bus keičiamas. Pažymėtina, kad, esant tokioms aplinkybėms, ESTT turėjo daugiau manevro laisvės ir bylos aplinkybės jo nevertė svarstyti tokios griežtos dilemos, kokia EŽTT teko *Huitson* byloje, kurioje vienintelis

⁴¹ Europos Sąjungos Teisingumo Teismo 2005 m. balandžio 26 d. sprendimas byloje *Stichting „Goed Wonen“ prieš Staatssecretaris van Financiën*, Nr. C-376/02.

kelias EŽTT aprobuoti Vyriausybės žingsnius užkardant akivaizdų mokesčių vengimą buvo pripažinimas, kad mokesčių vengimo galimybių nesąžiningumas savaime subjektui leidžia numatyti nesąžiningą elgesį leidžiančio reguliavimo laikinumą. Šioje byloje ESTT išaiškino, kad vienokiu ar kitokiu būdu ūkio subjektai privalo būti informuoti apie ruošiamus pakeitimus: „Teisėtų lūkesčių apsaugos ir teisinio saugumo principai *neprieštarauja* tam, kad valstybė narė išimties tvarka ir siekdama užkirsti kelią tam, kad įstatymo leidybos metu būtų dideliu mastu naudojamos finansinės schemomis pridėtinės vertės mokesčio naštai sumažinti, kovai su kuriomis kaip tik ir numatoma priimti pakeitimo įstatymą, nuspręstų, kad šis įstatymas galioja atgaline data, jeigu tokiomis aplinkybėmis, kurios susiklostė pagrindinėje byloje, *ūkio subjektai, vykdydami ūkinę veiklą, kuriai yra skirtas šis įstatymas, buvo informuoti apie tai, kad įstatymas bus priimtas artimiausiu metu, ir apie numatomą jo galiojimą atgaline data taip, kad galėjo suprasti numatomo įstatymo pakeitimo pasekmes savo vykdomai veiklai*“ (teksto pasvirimas – straipsnio aut.).

Remiantis EŽTT praktika, teisės subjektų informuotumo ir teisėtų lūkesčių klausimai nėra labai aktualūs tais atvejais, kai naujai sureguliuojami jau anksčiau sureguliuoti santykiai. Suprantama, jei subjektų teisės ir pareigos kyla iš galiojančio teisinio reguliavimo, subjektui nėra rimto pagrindo teigti, kad jis ar ji nežinojo savo pareigų ir negalėjo numatyti savo sprendimo teisinių pasekmių. EŽTT byloje *Gogitidze prieš Sakartvelą* pareiškėjas skundėsi dėl įstatymo, įteisinusio iš korupcinių nusikaltimų gauto turto civilinį konfiskavimą, atgalinio taikymo. Teismas pažymėjo, kad skundžiamas 2004 metų įstatymas tik atnaujino (angl. *regulated afresh*) kai kurių turtinių aspektų reguliavimą, iš esmės nekeisdamas dar 1997 metais įtvirtinto antikorupcinio reguliavimo, kuriuo jau buvo nustatyta pareiga valstybės tarnautojams deklaruoti ir paaiškinti savo ir artimųjų turto kilmę, bei numatė, kad šios pareigos nevykdymas užtraukia įvairaus pobūdžio atsakomybę (baudžiamąją, administracinę, tarnybinę), įtvirtintą atskiruose įstatymuose⁴².

Panašia logika remdamasi, LAT plenarinė sesija (dar anksčiau, nei buvo priimtas sprendimas *Gogitidze* byloje) byloje 2K-P-93/2014 yra pasisakiusi, kad „sprendžiant, ar iki nagrinėjamo įstatymo įsigaliojimo įgyto, bet teisėtomis pajamomis nepagrįsto turto turėjimas užtraukia baudžiamąją atsakomybę, būtina vertinti bylos duomenis, kurie leidžia daryti išvadą, ar turimo turto įgijimo pagrindas buvo įstatymo uždrausta

⁴² Europos Žmogaus Teisių Teismo 2015 m. gegužės 12 d. sprendimas byloje *Gogitidze ir kiti prieš Sakartvelą*, Nr. 36862/05 §§ 99.

veikla, kuri ir pagal anksčiau galiojusius įstatymus užtraukdavo baudžiamąją atsakomybę⁴³. Tiesa, skirtingai nuo *Gogitidze* bylos, kurioje buvo nagrinėjamas reguliacinės prigimties įstatymo taikymas, čia LAT plenarinė sesija pasisakė apie baudžiamąjį įstatymo taikymą atgal. Tokios baudžiamąjį įstatymo taikymo atgal interpretacijos nepalaikė LRKT 2017 m. kovo 15 d. nutarime dėl baudžiamosios atsakomybės už neteisėtą praturtėjimą.

Pastarasis įstatymų taikymo atgal legitimumo aspektas (jau anksčiau sureguliuotų santykių naujas reguliavimas), o ir visa *Gogitidze* byla yra itin aktuali siekiant atsakyti į pagrindinį šio straipsnio klausimą dėl civilinio turto konfiskavimo taikymo atgal Lietuvoje legitimumo. Kaip ir Sakartvele, Lietuvoje turto civilinio konfiskavimo įstatymo projekte numatyta pareiga pagrįsti turtą teisėtomis pajamomis nėra nauja, ji jau buvo numatyta anksčiau įsigaliojusiais įstatymais. Šios pareigos neįvykdymo pasekmė (nepaaiškinto turto konfiskavimas) taip pat jau buvo numatyta, tad visi asmenys turėjo ir turi galimybę tai žinoti. Tiek pareiga, tiek pasekmė buvo numatyta 2010 m. gruodžio 11 d. įsigaliojusiu įstatymu, kuriuo BK buvo papildytas 72³ straipsniu. Šis BK pakeitimas numato išplėstinio turto konfiskavimo galimybę, jei asmuo nepagrindžia savo pajamoms neproporcingo turto teisėtumo (BK 72³ str. 2 d. 3 p.).

Pabrėžtina, kad tiek BK 72³ straipsnyje, tiek Turto civilinio konfiskavimo įstatymo projekte numatytos pareigos subjektų ratas yra bendro pobūdžio, neapribotas specialiaisiais subjektais (pvz., valstybės tarnautojais). Iš pirmo žvilgsnio galbūt gali pasirodyti, kad šios pareigos subjektai yra specialieji – tik nuteistieji dėl sunkių nusikaltimų ir kiti asmenys, minimi išplėstinio turto konfiskavimo ar civilinio turto konfiskavimo taikymo pagrinduose. Tačiau, mūsų nuomone, taip manyti būtų klaidinga. Taikymo pagrindai nurodo, kada (kokiems asmenims) gali būti pradėtas procesas dėl turtinės priemonės taikymo už šios pareigos nevykdymą, bet tai anaiptol nereiškia, kad iki specifinio baudžiamąjį procesinio statuso įgijimo asmuo neturi pareigos kaupti turtą tik iš teisėtų šaltinių ir gebėti jį pagrįsti. Taigi, numčius turto civilinio konfiskavimo įstatymo taikymo atgal galimybę, šio įstatymo subjektai neturėtų pagrindo teigti, kad jie negalėjo žinoti apie pareigą pagrįsti turtą teisėtomis pajamomis ir negalėjo numatyti, kokias pasekmes gali sukelti šios pareigos pažeidimas. Kartu pažymėtina, kad teisinio reguliavimo aiškumo, apibrėžtumo ir numatomumo reikalavimai būtų tenkinami (tik) jei civilinio turto konfiskavimo įstatymo nuostatos būtų taikomos turtui,

⁴³ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2016 m. gruodžio 30 d. nutartis baudžiamąjoje byloje Nr. 2K-7-304-976/2016.

kuris įgytas po 2010 m. gruodžio 11 d., t.y. po įstatymo Nr.XI-1199 (įteisinusio išplėstinį turto konfiskavimą) įsigaliojimo.

IŠVADOS

1. Pritartina požiūriui, kad įstatymo taikymo laiko atžvilgiu taisyklės neturėtų būti formuluojamos universaliai, t. y. vienodai baudžiamojo ir reguliacinio pobūdžio normoms. Reguliacinio pobūdžio santykiuose šios taisyklės neturėtų būti vienareikšmės ir kategoriškos tiek griežtesnio, tiek švelnesnio įstatymo taikymo atgal požiūriu.

2. Subjekto padėtį sunkinančio reguliacinio įstatymo taikymas atgal leistinas išimtiniais atvejais, jei tai pagrindžia valstybei konkrečiu laikotarpiu itin reikšmingas viešasis interesas, o intervencija į subjekto teisių sritį, atsižvelgiant į konkrečios bylos aplinkybes, laikytina proporcinga ir numatoma.

3. Kai nepaaiškintos kilmės turto, įgyto po įstatymo Nr. XI-1199 įsigaliojimo, turi ar jį kontroliuoja su sunkiais, korupciniais ar organizuotais nusikaltimais susiję asmenys, civilinio turto konfiskavimo nuostatų taikymas tokiam turtui tenkintų tiek intervencijos į asmens turtines teises proporcingumo, tiek jos numatomumo reikalavimus.

4. EŽTT byla *Gogitidze prieš Sakartvelą* ir kitos EŽTT bei ESTT bylos leidžia manyti, kad reguliavimas, leidžiantis civilinio turto konfiskavimo nuostatas taikyti atgal, išlaikytų europinės jurisprudencijos „egzaminus“. Kita vertus, palankaus sprendimo Lietuvos Respublikos Konstituciniame Teisme galima tikėtis tik vykstant konstitucinės jurisprudencijos evoliucijai bylose dėl įstatymo taikymo laiko atžvilgiu.

LITERATŪRA

I. Tarptautiniai teisės aktai

1. Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija, iš dalies pakeista protokolais Nr. 11 ir 14 su Pirmuoju protokolu ir papildomais protokolais Nr. 4, 6, 7, 12, 13 ir 16.

II. Europos Žmogaus Teisių Teismo sprendimai

2. Europos Žmogaus Teisių Teismo 2010 m. gegužės 17 d. sprendimas byloje *Kononov prieš Latviją*, Nr. 36376/04.
3. Europos Žmogaus Teisių Teismo 2014 m. birželio 24 d. sprendimas byloje *Azienda Agricola Silverfunghi S.A.S. ir kiti prieš Italiją*, Nr. 48357/07, 52677/07, 52687/07 ir 52701/07.
4. Europos Žmogaus Teisių Teismo 2015 m. sausio 13 d. sprendimas byloje *Huitson prieš Jungtinę Karalystę*, Nr. 50131/12.
5. Europos Žmogaus Teisių Teismo 2015 m. gegužės 12 d. sprendimas byloje *Gogitidze ir kiti prieš Sakartvelą*, Nr. 36862/05.

III. Europos Sąjungos Teisingumo Teismo praktika

6. Europos Sąjungos Teisingumo Teismo 2005 m. balandžio 26 d. sprendimas byloje *Stichting „Goed Wonen“ prieš Staatssecretaris van Financiën*, Nr. C-376/02.

IV. Lietuvos Respublikos ir užsienio valstybių įstatymai ir jų projektai

7. Lietuvos Respublikos Konstitucija // Valstybės žinios, 1992, Nr. 33-1014.
8. Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas // Valstybės žinios, 2000, Nr. 89-2741.
9. Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 3, 67, 72, 190 straipsnių pakeitimo ir papildymo ir kodekso papildymo 72³, 189¹ straipsniais įstatymas // Valstybės žinios, 2010, Nr. 145-7439.
10. Vokietijos Federacijos Konstitucija (Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland). Prieiga per internetą: <<http://www.gesetze-im-internet.de/gg/BjNR000010949.html>>.
11. Turto civilinio konfiskavimo įstatymo projektas Nr. XIII P-3214.

V. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo nutarimai

12. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1994 m. balandžio 21 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos santuokos ir šeimos kodekso 6 straipsnio antrosios dalies, 11 straipsnio ir 12 straipsnio antrosios dalies atitiktimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“ // Valstybės žinios, 1994, Nr. 31-562.
13. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2004 m. gruodžio 13 d. nutarimas „Dėl kai kurių teisės aktų, kuriais reguliuojami valstybės tarnybos ir su ja susiję santykiai, atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai ir įstatymams“ // Valstybės žinios, 2004, Nr. 181-6708.
14. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. kovo 28 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo įstatymo 62 straipsnio 1 dalies 2 punkto, 69 straipsnio 4 dalies (1996 m. liepos 11 d. redakcija), Lietuvos

- Respublikos teismų įstatymo 11 straipsnio 3 dalies (2002 m. sausio 24 d. redakcija), 96 straipsnio 2 dalies (2002 m. sausio 24 d. redakcija) atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“ // Valstybės žinios, 2006, Nr. 36-1292.
15. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2007 m. lapkričio 29 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos juridinių asmenų pelno mokesčio įstatymo 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 11, 14, 20, 21 straipsnių pakeitimo ir papildymo įstatymo 12 straipsnio 2 dalies atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“ // Valstybės žinios, 2007, Nr. 126-5132.
 16. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2013 m. vasario 15 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos 2009 metų valstybės biudžeto ir savivaldybių biudžetų finansinių rodiklių patvirtinimo, Lietuvos Respublikos valstybinio socialinio draudimo fondo biudžeto 2009 metų rodiklių patvirtinimo, Lietuvos Respublikos 2009 metų privalomojo sveikatos draudimo fondo biudžeto rodiklių patvirtinimo įstatymų, su jais susijusių kai kurių įstatymų ir kitų teisės aktų atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“ // Valstybės žinios, 2013, Nr. 19-938.
 17. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2017 m. kovo 15 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 189¹ straipsnio 1 dalies atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“ // Teisės aktų registras, 2017, Nr. 4356.
 18. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2019 m. birželio 25 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos profesionaliojo scenos meno įstatymo Nr. IX-2257 11 ir 13 straipsnių pakeitimo įstatymo 3 straipsnio 3 dalies atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“ // Teisės aktų registras, 2019, Nr. 10150.

VI. Užsienio valstybių konstitucinių teismų sprendimai

19. Vokietijos Konstitucinio Teismo 2004 m. vasario 5 d. nutarimas Nr. 2 BvR 2029/01. Prieiga per internetą:
<https://www.bundesverfassungsgericht.de/SharedDocs/Entscheidungen/DE/2004/02/rs20040205_2bvr202901.html>.

VII. Lietuvos Respublikos teismų praktika

20. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2016 m. gruodžio 30 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-7-304-976/2016.

VIII. Mokslinės publikacijos

21. *Bieliūnas E.* Baudžiamųjų įstatymų taikymo problemos ir jų sprendimas įsigaliojus naujam Lietuvos Respublikos baudžiamajam kodeksui // *Jurisprudencija*, 2003, Nr. 45(37).
22. *Bikelis S., Čepytė B., Girdauskas M., Medelienė A., Mulevičius M., Simaitis R., Žekas T.* Kad nusikaltimai neapsimokėtų: tradiciniai ir modernūs turto konfiskavimo mechanizmai. Vilnius: Justitia, 2014.
23. *Bikelis S.* Baudžiamosios ir mokesčių teisės sankirta: atsakomybė už neteisėtą praturtėjimą ir *non bis in idem* principas // *Teisės problemos*, 2015, Nr. 2(88).
24. *Bikelis S., Mikšys S.* Civilinio turto konfiskavimo perspektyvos Lietuvoje. Vilnius: Lietuvos teisės institutas, 2018.

25. *Bikelis S.* Nusikaltimo padarymo priemonių konfiskavimo problematika bylose dėl neatsargių nusikaltimų // Teisės problemos, 2019, Nr. 1(97).
26. *Medelienė A., Lukas M.* *Vacatio legis* mokesčių teisėje // Teisė, 2015, Nr. 94.
27. *Onževs M.* The restrictions of retroactive legislation: conception and legal challenges // Jurisprudencija, 2013, Nr. 20(4).
28. *Piesliakas V.* Nusikalstamų veikų kvalifikavimo problemos, kylančios dėl baudžiamųjų įstatymų galiojimo laiko atžvilgiu // Jurisprudencija, 2004, Nr. 60(52).
29. *Švedas G.* Švelnesnis baudžiamasis įstatymas ir jo taikymo ribos Lietuvos teismų jurisprudencijoje // Teisė, 2015, Nr. 97.

DILEMMAS OF LAW RETROACTIVITY: A CASE OF CIVIL CONFISCATION

Summary

The article focuses both on general issues of law reatroactivity and on specific issue of retroactive application of the law on civil confiscation. The latter law currently (Fall of 2019) is in the drafting process at the Parliament of Lithuania.

The authors discuss the idea, presented in the jurisprudence of the Constitutional Court of Lithuania, that issues of retroactivity may be approached uniformly, following the same (strict) formula both in penal and other matters. This attitude differs from the jurisprudence of European courts (both ECHR and ECJ) and of German and Latvian Constitutional courts where different approach to penal matters and other (regulatory) matters prevail. The authors note, that unilateral restrictive approach to the issue of law retroactivity in some cases may harm exceptionally important public interests. It might be the case of civil confiscation. If future law on civil confiscation would face challenge in the Lithuanian Constitutional Court regarding retroactivity and the Court would follow its precedents, public interest in public security from corruption and organized crime might be neglected.

The paper also discusses the criteria of reasonable retroactive application of the law that were developed in the jurisprudence of the European courts. The authors point out that the obligations and legal consequences that are provided in the draft law on civil confiscation, have already been provided in the law that introduced extended confiscation in the end of 2010. Therefore the criteria of foreseeability would be met as far as the affected assets are acquired after the end of 2010. Furthermore, criteria of proportionality in case of civil confiscation seem plausible as far as this measure is provided for the unexplained property that is controlled by the persons who are related to the serious, organized crime or corruption. The findings of the ECHR in the case *Gogitidze v. Georgia* and in other cases support these assumptions.